

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2024. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.11.114>

УДК 338.242.2

A. O. Красножон,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6662-7477>

СТАН ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

A. Krasnozhon,

Student of the third (educational and scientific) level of higher education,

Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav

THE STATE AND COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED AGRICULTURAL ENTERPRISES IN UKRAINE AND PROSPECTS FOR THEIR POST-WAR RECOVERY

Стаття присвячена уточненню впливу розмірів аграрних підприємств на їх місце в аграрному відтворенні; ідентифікації та значенню малих і середніх аграрних підприємств; оцінки їх конкурентоспроможності, проблем та втрат внаслідок війни й обґрунтуванню на цій основі пріоритетних напрямів конкурентоспроможного розвитку малих аграрних підприємств тепер і в повоєнний період та засобів і джерел їх досягнення.

Встановлено, що великий агробізнес займає лідируючі позиції на аграрних ринках завдяки концентрації землі і капіталів, впровадження інновацій, особливо високих технологічних укладів у всі сфери діяльності. Малі та аграрні підприємства забезпечують доходи переважної більшості сільського населення, є основою збереження сільського способу життя та несе велике соціальне навантаження. Встановлено, що у різних країнах світу прийнято різні межі малих підприємств. В Україні вони досить значні через великі обсяги землезабезпечення населення. Однак індекс їх конкурентоспроможності, маючи значні регіональні коливання, поступається провідним світовим показникам. Їх економічне зростання припинила війна росії, завдавши катастрофічних втрат і збитків. Тому повоєнне відновлення малих і середніх аграрних підприємств пов'язане з національною безпекою; вирішенням демографічної ситуації на селі; впровадженням інновацій, у т.ч. цифрової економіки; мотивацією працівників; створенням рівноправного та справедливого конкурентного середовища у країні; державною та міжнародною фінансовою підтримкою.

The article is devoted to specifying the influence of the size of agricultural enterprises on their role in agricultural reproduction, as well as identification and analysis of the importance of small and medium-sized agricultural enterprises in the agricultural sector of Ukraine. Their competitiveness, the main problems of functioning and the losses they suffered as a result of the war were separately investigated. The work substantiates the priority areas of competitive development of small agricultural enterprises both at the present time and in the post-war period, taking into account the means and sources of achieving these areas. It has been proven that large agribusiness maintains leading positions in agricultural markets thanks to the concentration of land, capital and the intensive implementation of innovative technologies in all spheres of its activity. At the same time, small and medium-sized agricultural enterprises are an important source of income for the majority of the rural population, preserve the rural way of life and

play an important social role. It is noted that in different countries of the world, different boundaries for the definition of small enterprises have been established. In Ukraine, such enterprises, due to significant amounts of land resources, have slightly different parameters compared to international standards. However, despite significant regional fluctuations, their competitiveness index is inferior to the leading global indicators. The war started by Russia caused catastrophic losses to small and medium-sized agricultural enterprises, stopping their economic growth. In this regard, the authors emphasize that the post-war recovery of the agricultural sector is of strategic importance for national security, includes solving the demographic crisis in rural areas, introducing innovations, including the digital economy, and increasing employee motivation. Based on the researched data, specific directions for the recovery and development of small agricultural enterprises in the post-war period are proposed. In particular, this is the creation of an equal and fair competitive environment, the provision of state and international financial support, and the promotion of access to modern technologies and innovations. An important aspect is the motivation of employees and the provision of conditions for improving their qualifications, which will contribute to the restoration of the competitiveness of the agricultural sector and its integration into the world market.

Ключові слова: *аграрні підприємства, рентабельність, економічне зростання, війна, втрати, повоєнне відновлення, конкурентоспроможний розвиток, джерела, пріоритети.*

Keywords: *agricultural enterprises, profitability, economic growth, war, losses, post-war recovery, competitive development, sources, priorities.*

Постановка проблеми. До війни темпи зростання аграрного виробництва в Україні становили 5- 6%, частка у ВВП складала 10,9 %, обсяг внутрішньої зайнятості 17%, частка валютних надходжень від експорту становила 45%. При цьому великий агробізнес контролює 53,9% орних

земель і забезпечує 54,5% валового внутрішнього виробництва продовольства країни. Іншу частку, тобто 46,1% забезпечують малі і середні аграрні підприємства, фермерські та особисті господарства населення, обробляючи 45,5% землі.

Незважаючи на визначну роль малого підприємництва на селі, вітчизняні керівники і політики віддають переваги великому агробізнесу у розвитку агросфери. З іншої сторони, наміри України приєднатися до ЄС мають означати відповідність його спільній аграрній політиці (САП), тобто зменшення державної підтримки великого агробізнесу і збільшення інвестицій у малі та сімейні аграрні підприємства й розвиток сільських територій.

Тому визначення ефективності та конкурентоспроможності малих аграрних підприємств повинно бути важливим для їх підтримки у процесі повоєнного відновлення України. Воно має ґрунтуватися, по-перше, на їх ідентифікації для уточнення предмету дослідження. По-друге, необхідно використовувати міжнародний досвід та порівняння, оскільки з точки зору масштабів і концентрації виробництва, вони значно програють великим агрохолдингам. Наразі, актуально та важливо з теоретичної та практичної точки зору мати відповідь на питання про феномен малого аграрного підприємництва як організаційно-господарського, економічного, екологічного та соціального явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що малі та середні аграрні підприємства є предметом досліджень відомих представників аграрної економічної науки. Велике значення методології ідентифікації, оцінки ефективності розвитку малих аграрних підприємств надано у роботах В. Андрійчука, К. Желуденка, О. Федика та ін. Соціальні аспекти їх функціонування розглянуті у працях М. Ігнатенка, І. Романюк. Конкурентоспроможність малого аграрного виробництва досліджується у працях Р. Грабовського, О. Дадак, М. Дорош-Кізима, Л. Мармуль. Вивченню фермерських господарств присвячені праці О. Шпикуляка, М. Маліка,

В. Мамчура. Однак у вітчизняній аграрній економіці все ще немає єдиної точки зору про розміри та склад малих і середніх аграрних підприємств та їх вплив на конкурентоспроможність; визначення ефективності, невизначеності, єдиного критерію конкурентоспроможності та встановлення й використання їх чинників в управлінні конкурентоспроможним розвитком.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ідентифікація та міжнародні порівняння малих і середніх аграрних підприємств, встановлення їх розміщення та показників ефективності й конкурентоспроможності в Україні, виявлення проблем і наслідків війни для врахування й обґрунтування перспектив їх повоєнного відновлення та конкурентоспроможного розвитку

Виклад основного матеріалу дослідження. У визначенні малих, середніх і великих підприємств найбільш поширеними є обґрунтовані нормативно-законодавчими актами класифікації. Ми приєднуємося до думки науковців, що вони повинні обмежуватися розмірами понад 20-500 га щодо земельних ресурсів; 50 осіб – щодо трудових ресурсів та 350 тис євро щодо виручки від реалізації продукції. Їх структурне ядро можуть становити фермерські господарства сімейного типу. Однак тут є суттєве застереження, що інші фермерські господарства можуть мати значно більші показники, на рівні середніх і навіть великих. Часто автори, аналізуючи мале аграрне підприємство, не ідентифікують його.

Інші автори здійснюють аналіз ефективності функціонування малих аграрних підприємств спільно з середніми [1, с. 62]. Це значно впливає на отримувані результати щодо показників виробничої ефективності, рентабельності, прибутковості, інноваційності та інших, прикрашаючи їх. Тому проблема вимагає свого вирішення на рівні державної статистики. Це допомогло б зняти наявні суттєві протиріччя у дослідницьких підходах та отримуваних результатах і переконливо інтерпретувати їх для потреб управління. Однак в окремих випадках, за відсутності точної інформації про

діяльність власне малих аграрних підприємств, таку інформацію можна використовувати, враховуючи названі обставини.

Наразі, у США малі ферми мають розміри 40 га та частку 54% у загальній кількості, від 40 до 404 га – 37,8 %, понад 404 га – 7,8%. У країнах Європейського Союзу (ЄС) загальні площі сільськогосподарських угідь та в розрахунку на одну особу значно менші від американських та українських. Тому понад 60% фермерів мають господарства розміром до 5 га – 25% у загальній кількості. У великій кількості країн вони є навіть домінуючими. Це Греція (76,1%), Португалія (76,1%), Італія (76,8%), Іспанія (55%), країни Центрально-Східної Європи (у середньому, 71%) [2, с. 19]. З точки зору ефективності й конкурентоспроможності, вони поступаються підприємствам великих і середніх розмірів, як і з точки зору доходів їх власників.

Однак малі фермерські господарства мають статус основи сільськогосподарського устрою у всіх країнах світу. Це є можливим завдяки їх властивостям як конкурентним перевагам порівняно з великим та середнім агробізнесом: адаптивність до мінливих умов ринку, середовища господарювання і природи; здатність видозмінюватися; спадкоємність, наслідування форм господарювання; творче використання досвіду, любов до землі; поєднання історії і сучасності, традицій та інновацій у вигляді органічного виробництва, крафтового виробництва, агротуризму, народних промислів й ужитково-прикладного мистецтва [3, с. 5].

На малі аграрні підприємства розміром від 5 до 50 га у країнах ЄС припадає 31,3% у їх кількості, понад 50 га – 6,8%. Подібна практика характерна для Польщі, де господарства розмірами до 5 га складають до 80% у загальній кількості; у Болгарії і Литві – це 33%; у Румунії – 45%. У Китаї взагалі 95% землі обробляються у господарствах площею до 0,5 га [2]. Подібна закономірність характерна і для України.

Середній розмір фермерського господарства на цей же період в Україні становив 114 га. В ньому могло утримуватися 13 свиней та 5 голів великої рогатої худоби [4, с. 38]. Подібна закономірність у співвідношеннях та

показниках малих аграрних підприємств і в Україні, і в інших країнах підтримується багато років. Це відбувається через значимість малого агробізнесу як основи збереження сільських територій, сіл як поселень і сільського способу життя; як своєрідних ядер або центрів організаційно-ландшафтного планування та розвитку сільської місцевості; як джерела самозайнятості сільських родин, виробництва та переробки продукції на місцях; як джерела регіональних податків та валового національного і внутрішнього продуктів держави (ВНП і ВВП).

Згідно Положення справ у сфері продовольства та сільського господарства ООН (2016 р.), близько 97% усіх фермерських господарств ЄС-28 слід рахувати як сімейні. Корпоративними аграрними підприємствами оброблялося менше 30% сільськогосподарських угідь – 27,5%. У 2019 р. ООН проголосила період до 2028 р. десятиріччям сімейних фермерських господарств. У ЄС функціонує близько 118 програм розвитку сільської місцевості. Однак більшість з них орієнтується саме на підтримку сімейних ферм. Це консультативна служба підтримки; система кредитування; пільгова податкова система; підтримка розвитку виробництва; дотування оплати праці в окремих регіонах; підтримка фермерських ринків; контроль за розподілом сільськогосподарських угідь та ін.

У країнах ЄС та в світі є вагомими прямими фінансовими стимулами та дотаціями від держави малим сімейним фермерським господарствам – від 250 до 400 євро/га і більше. Так, у ЄС це 300 євро/га, в Японії – 600 євро, у Південній Кореї для рисівників – 954 дол/га проти 15-25 грн/га в Україні (Томич І., Голова Союзу українського селянства). З огляду на такі порівняння, в Україні є необхідність не у формальній, а реальній державній підтримці малих аграрних підприємств, у т.ч. фермерських. Адже вони є запорукою створення робочих місць у віддалених регіонах, продовольчої безпеки, підтримки соціальної інфраструктури сільськими громадами в умовах децентралізації влади.

Необхідно зазначити, що в прагматичному середовищі ринкової економіки переваги великого агробізнесу є значними у плані підвищення продуктивності ресурсів і праці, концентрації землі і капіталів, одержанні прибутків. Однак малі аграрні підприємства мають значне поширення у всьому світі. Це виявилось можливим через їх своєрідні функції, які, одночасно становлять і конкурентні переваги. На них вказували окремі дослідники [5, с. 24], деякі їх висновки ми поділяємо, але вважаємо за доцільне висловити свою точку зору, зупинившись на непрямих або неочевидних, але надзвичайно важливих проявах.

Насамперед, це можливість державі та суспільству забезпечувати роботою, стабільними засобами для існування, продовольством великі маси людей за відносно помірні витрати. Так, після радикальних аграрних реформ в Україні у 90-х роках минулого століття роботу втратили майже 5 млн осіб з добрими сільськогосподарськими навичками, традиціями та досвідом. І майже всі вони знайшли роботу та джерело добробуту в організації та діяльності малих аграрних підприємств, фермерських господарств та домогосподарств. Лише 25% сільських мешканців працюють як наймані працівники у великому і середньому агробізнесі, в інших галузях та видах діяльності [6].

По-друге, малі агрогосподарські утворення гарантують якість та відповідність продукції, бізнес-процесів і ресурсів, оскільки почуття власності додає 15% до ефективності при всіх інших рівних показниках. По-третє, вони значним чином доповнюють великий агробізнес, зосереджуючись на нішевому й крафтовому виробництві; видах діяльності із великою часткою ручної праці, що для великих і середніх підприємств є економічно недоцільним. По-четверте, в аграрному виробництві існують природні обмеження розмірів землеволодінь – гори, ліси, ріки.

З четвертим чинником корелює п'ятий, який означає відповідність аграрного виробництва біологічним процесам, використання сил живої природи в аграрному відтворенні і потребує залучення саме малих форм

господарювання в організацію та впорядкування землеволодінь на селі, у вирішення екологічних, соціальних та фінансових питань сільських громад. Поєднання названих чинників або функцій, а саме землі, житла й роботи в одній домівці сприяє заселенню й організації та розвитку сільських територій, утриманню від міграції сільських мешканців, боротьбі із знелюдненням сільських територій та їх депресивністю й деградацією.

Згідно даних Світового банку, у 2021 р., у світі налічувалося 600 мільйонів малих та середніх підприємств (МСП). Це становить 90 % від всієї сукупності. Вони забезпечують зайнятість 2 мільярдам людей, що дорівнює 60 % від загальної зайнятості у світі [7]. У їх розміщенні відзначаються значні континентальні відмінності (табл. 1)

Таблиця 1. Кількість та розміщення малих підприємств у регіонах та в окремих країнах світу, 2021 р.

Регіон	Кількість МСП (млн)	Частка (%)	Кількість малих аграрних підприємств (млн)
Азія	434	72	80
Африка	127	21	50
Латинська Америка та Карибський басейн	47	8	20
Європа та Центральна Азія	46	8	15
Північна Америка	26	4	5

Джерело: сформовано на основі [7]

Як показують дані табл. 1, 434 млн МСП або 72 % від їх загальної кількості зосереджені в Азії. Адже саме на цьому континенті проживає найбільша кількість населення планети – реальних та потенційних власників малих підприємств. Ще 127 мільйонів МСП (21% від загальної кількості) розміщені в Африці. На Латинську Америку та Карибський басейн приходить 47 мільйонів МСП (8% від загальної кількості). Майже стільки ж малих і середніх підприємств функціонують у Європі та Центральній Азії – 46 мільйонів або 8% від світової кількості. Північна Америка має 26 мільйонів МСП (4% від загальної кількості).

З цих даних можна зробити принаймні три висновки: малі та середні підприємства не тільки теоретично, але й у практиці господарювання займають значне місце в організації діяльності; існує чітка кореляція між кількістю населення і малих та середніх підприємств; спостерігаються значні континентальні відмінності у їх розміщенні та кількості. Повною мірою це стосується кількості малих і середніх підприємств та їх розміщення в окремих країнах світу. Так, Китай, Індія, Індонезія зосереджують майже половину всіх малих підприємств Азії. У США та Бразилії функціонують ще 50 млн підприємств.

У країнах, що розвиваються, малі і середні підприємства створюють 60% валового внутрішнього продукту (ВВП). Також їм належить 70% нових робочих місць. Таким чином, МСП є важливою частиною світової економіки та економіки всіх країн. Вони відіграють значну роль у розвитку економіки та створенні робочих місць, яка має тенденцію до зростання. Одночасно, функціонування малих та середніх підприємств супроводжуються значними ризиками.

Вони пов'язані з незадовільним доступом до фінансових ресурсів; поганою кваліфікацією та недостатньою освітою й інформованістю кадрів; податковим навантаженням, непослідовною державною підтримкою та недосконалим регуляторним законодавством. Тому завданням державної політики України та інших країн є розробка та використання дієвих механізмів і засобів для підтримки малих підприємств [8]. Важливе значення має розвиток сприятливого бізнес-середовища та формування інвестиційної привабливості малого і середнього агробізнесу.

В Україні у 2023 р. їх налічувалося 1233,8 на 28 млн осіб або 4 – 5 на 10 осіб населення. Вона також має пряму кореляцію з кількістю населення по областях, а також наявністю в них великих міст – адміністративних центрів. Отже, найбільша їх кількість характерна для Києва і Київської області, а також Дніпропетровської, Львівської, Харківської та Одеської областей. На ці регіони приходить більше 35,3% МСП країни. У м. Київ та області

розміщено 22,6% усіх малих і середніх підприємств. На решту 4 зазначені області припадає ще 12,7%. В інших адміністративних областях розміщення МСП є практично рівномірним.

Малі і середні підприємства відіграють важливу роль у розвитку економіки України та її регіонів. Вони створюють робочі місця, сплачують податки та стимулюють інновації. Так, середня місячна зарплата в МСП перевищувала 14 тис грн/особу в місяць, що по курсу 2023 р. становило майже 400 дол. (36,57 грн за 1 дол). Однак це значно менше, ніж в середньому в Україні – 17442. Також вона значно відрізнялася у регіонах – 11879 грн. у Луганській області проти 19760 грн у м. Київ. Рівень середньої зарплати є одним з показників рівня життя працівників. Середня зарплата може використовуватися для порівняння рівня оплати праці в різних регіонах та галузях.

Про суспільну значимість продукції малих і середніх підприємств, отримані надходження від її реалізації свідчить середня виручка. Середньорічна виручка від реалізації продукції може використовуватися для порівняння ефективності малих і середніх підприємств різних регіонів та галузей. Разом з тим, вона не завжди відображає їх рівень рентабельності. Середньорічна виручка малих підприємств не перевищує 1,5 млн грн в жодній адміністративній області, за винятком Дніпропетровської та м. Київ, де вона становить 2,9 млн грн. Якщо брати до уваги, що доходи малих підприємств не мають перевищувати 2 млн євро, це не є значним показником та свідчить про значні резерви підвищення ефективності МСП.

Більш інформативним показником про конкурентоспроможний розвиток малих підприємств є індекс конкурентоспроможності. Він розраховується на основі даних про фінансовий стан, маркетингову активність, інноваційну діяльність та управлінську ефективність малих підприємств та може істотно відрізнитися в залежності від галузі, розміру підприємства та регіону [9, с. 67]. Найвищі значення індексу конкурентоспроможності характерні для м. Київ – 0,78, а також для

Дніпропетровської (0,61), Львівської (0,60), Київської (0,71), Одеської (0,58) та Харківської (0,59) адміністративних областей. Це якраз ті регіони, що мають найбільшу концентрацію малих і середніх підприємств, кількість населення та високий рівень економічного розвитку.

З іншої сторони, рівень конкурентоспроможності малих підприємств є також одним із важливих показників розвитку економіки. Найменші значення індексу конкурентоспроможності спостерігаються у Луганській (0,43) і Донецькій (0,47) адміністративних областях, а також у Кіровоградській (0,48), Сумській (0,48) та Чернігівській (0,47). В середньому в Україні він становив на 2023 р. 0,54. Це значно менше від значень у провідних країнах світу, де він коливається від 0,71 у Канаді до 0,79 у США і 0.83 у Сингапурі.

Конкурентоспроможність малих підприємств впливає на рівень зайнятості, інноваційну активність та динаміку економічного зростання. Тому Уряд України вживає багато заходів підтримки для підвищення конкурентоспроможності малих підприємств. Так, за роки війни це державні фінансові гранти, залучені фінанси міжнародних організацій та іноземних країн, підтримка соціального підприємництва, ін. [10]

Серед інших малих підприємств малі аграрні підприємства відіграють важливу роль у розвитку сільського господарства України. Вони створюють робочі місця, виробляють продукти харчування та стимулюють розвиток сільських територій. Однак їх кількість не є значною з огляду на рівень землезабезпечення населення. Так, їх кількість по адміністративних областях країни коливається від 7,3 у Кіровоградській області до 20,4 тис. у Київській при середній кількості 9,8 тис. одиниць. Тому Уряд України здійснює політику їх підтримки навіть в умовах війни.

Сучасний стан та перспективи розвитку малих аграрних підприємств в Україні, як і в інших країнах світу, характеризує індекс конкурентоспроможності. Він коливається від 0,39 у Луганській і 0,43 у Кіровоградській областях до 0,64 у Київській області, тобто різниця між

крайніми значеннями складає 20 відсоткових пунктів, що є суттєвим. Середнє значення індексу в Україні становить 0,51. Це менше, ніж в середньому по малих підприємствах загалом (0,54) на 3 відсоткових пункти [11]. Це свідчить і про наявні проблеми і, одночасно, про можливості конкурентоспроможного розвитку при використанні наявних ресурсів, інновацій у виробничій діяльності, реалізації продукції та в управлінні. Відносно середнього індексу у світі це співвідношення більш значне – 0,51 до 0,73.

Однак індекс конкурентоспроможності може нівелювати проблеми, які супроводжують розвиток малих аграрних підприємств. Йдеться про їх фінансову стійкість, ліквідність і платоспроможність, рентабельність і продуктивність, капіталізацію і землезабезпечення. Вони значно посилюлися через війну. Так, війна росії проти України станом на лютий 2023 р. завдала прямих збитків сільському господарству на 8,72 млрд дол США, а сукупних – на 31,5 млрд дол. Крім цього, зруйнування Каховської ГЕС завдало прямих збитків на суму 25 млн дол; 600 тис. га сільськогосподарських угідь залишилося без доступу до зрошення. Загалом, близько 30% земель у країні зараз не обробляються через окупацію, замінування, забруднення та інші проблеми безпеки. Відповідно, пропорційно зменшилися обсяги виробництва та прибутки. Війна призвела до погіршення й деградації стану екосистем в цілому та агроландшафтів зокрема; різкого зменшення рівня родючості ґрунтів; знелюднення сіл і збідніння сільського населення.

Згідно [12], 90% зі спеціалізацією на рослинництві та 60% зі спеціалізацією на тваринництві вказали на різке зниження доходів; близько 7% аграрних підприємств збанкрутували і припинили існування. З метою виживання монокультурна спеціалізація почала диверсифікуватися, а також нові інвестиції повинні бути направлені на переробку продовольчої сировини. У перспективі повоєнного відновлення та забезпечення конкурентоспроможності малих і середніх аграрних підприємств ці заходи необхідно доповнити впровадженням інновацій у всі види діяльності;

цифровізацією бізнес-процесів; інтернет-маркетингом; інноваційною підготовкою та навчанням працівників. На рівні зовнішнього середовища йдеться про особливу демографічну політику щодо сільських територій; фінансову підтримку малих і середніх підприємств; сприяння справедливій конкуренції та реалізації продукції без посередників; підтримку соціальних та екологічних ініціатив.

Висновки. Функціонування малих і середніх аграрних підприємств як сполучення в одній особі або родині організатора виробництва, працівника й власника створеного продукту, любові до землі впливає на формування своєї психології хлібороба, збереженню автентичних традицій в поєднанні з підприємницькою ініціативою. У підсумку, це дозволяє реалізовувати надважливі функції малих аграрних підприємств – селозбереження, постійного відтворення сільського способу життя й гармонізації сільського довкілля та екологізації аграрної діяльності. У всьому світі визнається, у т.ч. й на законодавчому рівні, що основна функція малих аграрних підприємств і фермерських господарств серед них – це бути основою сільськогосподарського устрою.

На перспективу для конкурентоспроможного розвитку малих і середніх аграрних підприємств обґрунтовується концепція багато- або поліформності як основи їх системної стійкості. Наразі, при цьому буде використано загальні для всіх форм властивості, прояви та принципи: висока адаптивність до мінливих умов зовнішнього середовища; здатність видозмінюватися; поєднання інновацій і традицій, творчості й підприємливості, типовості й ексклюзивності; посилені соціальні функції; екологічна та природоохоронна відповідність; певна інертність до нововведень; прагнення до дисципліни і регламентації діяльності.

Література

1. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й., Мамчур В.А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку.

Економіка АПК. 2018. № 12. С. 58-68.

2. Грабовський Р., Дадак О., Дорош-Кізим М. Конкуренентоспроможність сільського господарства України на зовнішніх ринках та шляхи її підвищення. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. 2022. Т. 24. № 100. С. 16-21.

3. Мармуль Л.О., Ігнатенко М.М., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Ідентифікація на сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у сукупності форм організації діяльності селі. *Агросвіт*. 2019. № 17. С. 3-7.

4. Желуденко К.В. Механізм підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2021. Т. 26. Вип. 2(87). С. 33-40.

5. Зось-Кіор М.В., Калюжний С.О. Удосконалення системи управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 23-27.

6. Місце України у світовому агроекспорті. 2022. URL: <https://dia.dp.gov.ua/en/ukraines-place-in-world-agro-exports/> (дата звернення: 21.10.2024)

7. Економічні рахунки сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) (2011-2022). Державна служба статистики. 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/ersg/ersg_2022_ue.xlsx. (дата звернення: 21.10.2024)

8. Григоренко Є., Шніцер М. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. *Forbes*. 15.12.2022. URL: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-maevidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-1050> (дата звернення: 21.10.2024)

9. Протосвіцька О.І., Федорчук О.М., Свиридовський В.М., Дудченко В.В. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах сталого розвитку: монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 196 с.

10. Ігнатенко М.М., Мармуль Л.О., Романюк І.А. Розвиток конкурентних

стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 57. С. 45-51.

11. Федик О.В. Проектування заходів з підвищення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Вип. 63. С. 205-208.

12. Строченко Н., Ковальова, О. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: сутність та напрямки зміцнення. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2024, Вип. 19, С. 114-121.

References

1. Shpykuliak, O.H. Malik, M.J. and Mamchur, V.A. (2018), “Prospects and trends of institutionalization of family farms in the market mechanism”, *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 58-68.

2. Hrabovs'kyj, R. Dadak, O. and Dorosh-Kizym, M. (2022), “Competitiveness of Ukrainian agriculture in foreign markets and ways to improve it”, *Naukovyj visnyk LNUVMB imeni S.Z. Gzhyts'koho. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 100, no. 24, pp. 16-21.

3. Marmul', L.O. Ihnatenko, M.M. Levaieva, L.Yu. and Romaniuk, I.A. (2019), “Identification of agricultural service cooperatives in the aggregate of forms of organization of rural activities”, *Ahrosvit*, vol. 17, pp. 3-7.

4. Zheludenko, K.V. (2021), “Mechanism for increasing the competitiveness of agricultural enterprises”, *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, vol. 2(87), no. 26, pp. 33-40.

5. Zos'-Kior, M.V. and Kaliuzhnyj, S.O. (2020), “Improving the system of management of competitiveness of an agricultural enterprise”, *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 23-27.

6. Dia (2022), “Ukraine's Place in World Agro Exports”, available at: <https://dia.dp.gov.ua/en/ukraines-place-in-world-agro-exports/> (Accessed 20 October 2024)

7. State Statistics Service (2023), “Economic Accounts of Agriculture

(Production and Income Accounts) (2011-2022)”, available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/ersg/ersg_2022_ue.xlsx (Accessed 20 October 2024)

8. Hryhorenko, Ye. and Shnitser, M. (2022). “As after the war, Ukraine should restore the economy and business”, *Forbes*, available at: <https://forbes.ua/money/iak-pisslia-viyni-ukraina-maevidnovliuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennia-deloitte-15122022-1050> (Accessed 20 October 2024)

9. Protosvits'ka, O.I. Fedorchuk, O.M. Svyrydovs'kyj, V.M. and Dudchenko, V.V. (2021), *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv v umovakh staloho rozvytku* [Ensuring the competitiveness of agricultural enterprises in the conditions of sustainable development], OLDI-PLYuS, Kherson, Ukraine.

10. Ihnatenko, M.M. Marmul', L.O. and Romaniuk, I.A. (2023), “Development of competitive strategies of enterprises in the context of market globalization”, *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 57, pp. 45-51.

11. Fedyk, O.V. (2021), “Designing measures to increase the competitiveness of agricultural enterprises”, *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu*, vol. 63, pp. 205-208.

12. Strochenko, N. and Koval'ova, O. (2024), “Competitiveness of agricultural enterprises: the essence and directions of strengthening”, *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. Serii: Ekonomika*, vol. 19, pp. 114-121.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2024 р.